

Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 11. A Csíki Magánjavak iratai (I.)

A Revendikált havasoktól a Magánjavakig

A „Csíki Magánjavak” néven ismert vagyonszövetség történetének kezdetei a XVII-XVIII. századba nyúlnak vissza, és szorosan összekapcsolódnak a székelység katonáskodó életvitelével. A hármastagoltságú székely társadalom (primorok/főnépek, lófők és gyalogok) évszázadokon keresztül biztosította az Erdélyi Fejedelemség, illetve azt megelőzően a Magyar Királyság katonai állományának jelentékeny részét, a II. Rákóczi Ferenc-féle kuruc szabadságharcot (1703–1711) követően azonban a császári államvezetés lemondott a megbízhatatlannak tekintett székelyek katonai szolgálatáról, ugyanakkor korábbi adómentességüket is megvonta. Amikor 1762-ben Mária Terézia királynő megbízásából megkezdődött a határőrezredek felállítása, Csík és Háromszék lófő- és gyalogrendű családjai kettős teherviselésre kényszerültek, a vármegyei nemességgel hasonló státuszban lévő primorok azonban mentesültek mind az adófizetés, mind a határőrzés feladata alól. A határőri felfegyverzés családok szerint történt: minden lófő rendű család egy huszár határőrt és minden gyalogrendű család egy gyalog határőrt kellett saját költségén felszereljen és tartson – ők alkották a Csíkszereda és Kézdivásárhely székhelyű I. és II. székely gyalogezredet, illetve a Sepsiszentgyörgy központú székely huszárezredet. Ezekben az években nemcsak a Székelyföldön alakultak határőrezredek, hanem Erdély keleti és déli határai mentén is – ekkor jött létre az I. (orláti) román határőrezred a Brassótól Hátszegig húzódó határsávbán és a II. (naszódi) román ezred a radnai völgyben.

A katonáskodás, különösen, hogy a korai évtizedekben semmiféle adókedvezményrel sem párosult, komoly anyagi megterhelést jelentett, hiszen a

katonacsaládok a ruházatot, a huszárok pedig a lovat is maguk kellett biztosítani, az állam csupán a hadi felszerelést: a kardot, puskát, pisztolyt, töltenytáskát és csákót adta. E terhek enyhítésére voltak hivatva utóbb az ún. „havasi javak”.

Történt ugyanis, hogy 1769-ben egy erdélyi–török vegyes bizottság rendezte az évszázados határvitát,¹ és a Nagyfejedelemséghez visszakerültek a korábban moldvai és havasalföldi kézre került határ menti erdők, „melynek a Székelyfölddel érintkező része 60–90 négyszögmföldet tehetett (a fennmaradó, ennél is terjedelmesebb rész a Barcaságra, Fogaras vidékére és Hunyad vármegyére esett), mely havasrész ez időtől fogva vissza-bebelezett (revendikált) havasnak nevezetett; s Bukovinától kezdődve, a határszélen hol keskenyebb, hol szélesebb szalagban lenyúlt Csíkban egészen Kápszonszék déli határáig, onnan pedig, Háromszéket Oláhország felől határolva, egészen a bodzai szorosig”². A **Revendikált havasok**ként elhíresült 70 737 hold³ erdőbirtokot II. József császár 1783. május 27-i rendeletével „egyedül csak a határőr katonaság javára és előmenetelére” engedte át⁴ – így a következő évben a csíkszéki területeket az I. székely gyalogezred, a háromszéki havasokat a II. gyalogezred birtokba is vette, a javakat pedig a határőrcsaládok nevében hasznóba adta, és a befolyó jövedelmet évente a családoknak kiosztotta. Néhány évi ilyen működés után a határőrség az osztalékok kifizetését beszüntette, és a jövedelemből egy egységes **Ruházati alapot** hozott létre azzal a céllal, hogy enyhítse azokat a terheket, amelyeket a határőrök egyenruhájának biztosítása jelentett.⁵ Általában az évi jövedelem egynegyedét fordították a leginkább rászoruló családok ruházati kiadásainak támogatására, a többi tőkésítették.

Ugyanakkor a két román határőrezred is hasonló körülmények között

részesült közösségi vagyomban: a dél-erdélyi román ezred 253 142 hold erdővel, a naszódi román ezred pedig 463 327 hold birtokkal rendelkezett⁶ – az előbbi 3,5-ször, az utóbbi pedig 6,5-ször volt nagyobb, mint a székelyek vagyonszövetségének.

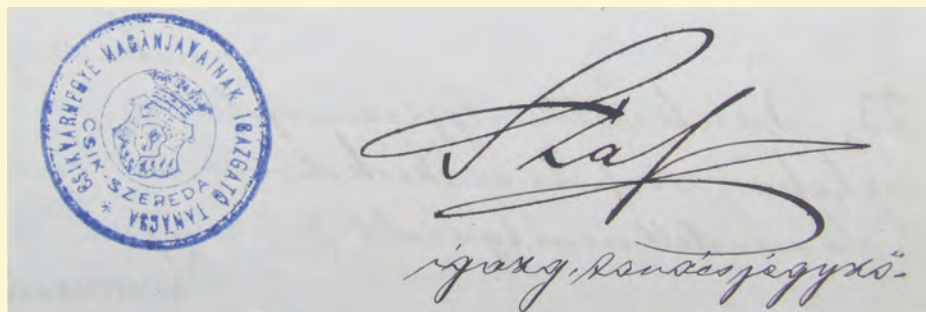
A Ruházati alap mellett volt a székely határőrségnek egy másik alapja is, amely azonban csak a huszárezredet illette, az ún. **Lóbeszerzési alap**, amely 1804-ben létesült, és a huszárcsaládok évenkénti befizetéseiből gyarapodott.⁷ Ezen alapba azok a huszárcsaládok tartoztak befizetni az éves lótarás költségének megfelelő összeget, amelyek szolgálatképes férfi vagy alkalmas hátszló hiányában éppen mentesek voltak a tényleges szolgálat alól. Az így befolyt összegekből fedezte a család a lóvásárlás költségeit akkor, amikor újból szolgálatképesé vált.

A javak elvesztése és visszaszerzése

A székely határőrcsaládok 1849-ig használták háborítatlanul a két alapot, ekkor azonban br. Ludwig von Wohlge-muth altábornagy, Erdély teljhatalmú katonai és polgári kormányzója a székely ezredek összes ingó és ingatlan vagyont (ekkorra már 70 096 hold havasi birtokot, illetve a Ruházati és Lóbeszerzési alapokat) a kincstár javára lefoglalta, majd az erdélyi határőrezredek felszólító 1851. január 22-i császári rendelet nyomán megtörtént a vagyon pontos számbavétele és felleltározása is.⁸ A javak elkobzásának indoka a székely ezredek 1848-1849. évi magatartása volt, Bécs ugyanis katonai esküszegésnek tekintette azok szabadságharc alatti magatartását. Nyilvánvaló, hogy a székely határőrvagyon tekintetében a császáriakat a bosszú vezérelte, hiszen a dél-erdélyi és naszódi román ezredek (amelyek a polgárháborúban a magyarok ellen harcoltak) jóval jelentékenyebb vagyont nemhogy lefoglalták a magyarok, de az ottani határőrcsaládok tulajdonjogát ekkor az állam kifejezetten megerősítette.

Az első arra vonatkozó kezdeményezés, hogy a lefoglalt határőrvagyon közösségi célt szolgáljon, Haynald Lajos erdélyi római katolikus püspök részéről

A Magánjavak igazgatótanácsának bélyegzőlenyomata 1911-ből, Szász Lajos jegyző kézzel írtával

fogalmazódott meg, aki 1857-ben azt javasolta, hogy a Ruházati és a Lóbeszerzési alapokból a Csíksomlyón létrehozandó katolikus tanítóképző és gyakorlóiskola fenntartását kellene támogatni, a csíki hívek ilyen tartalmú kérelmét azonban a hatalom elutasította.

A Bach-rendszer bukása és a politikai enyhülés változásokat hozott a határörvagyon sorsát illetően is. 1861-ben a kormány elismerte, hogy a Lóbeszerzési alap jogosultjai az egykori huszárcsaládok leszármazottai, és kilátásba helyezte a betétek visszaadását mindazoknak, akik jogosultságukat igazolni tudják – a hatalom tehát belátta, hogy egy évtizeddel korábban törvénytelenül járt el (az más kérdés, hogy ebben a formában igen kevesen tudtak élni a lehetőséggel). A kiegyezést (1867) követően Csíkban és Háromszéken is felerősödött a vagyon visszaszerzésének igénye, egyházi és világi előljárók, országgyűlési képviselők, publicisták tartották folyamatosan napirenden az ügyet, így a hatalom rákényszerült, hogy véglegesen rendezze a határörvagyon sorsát: 1868-ban háromtagú bizottságot állított fel Berde Mózes belügyi, Gecző János igazságügyi és Buday Sándor pénzügyi osztálytanácsosok részvételével, akik tanulmányozták a helyzetet, majd Ferenc József királyhoz felterjesztett beadványukban a vagyon visszaadását javasolták. Álláspontjuk megfogalmazásakor hivatkoztak az uralkodó azon intézkedésére is, mellyel 1851-ben a naszódi román határőr-családok birtokában hagyta az ottani ezred vagyonát: „Ugyanazon legfelsőbb kegyelmet, melyet Ő Felsege a naszódvidékiekkel éreztetett sem jog, sem méltányosság nem tanácsolja megtagadni a Csíkszékietől még azon esetre is, ha ezen havas birtokhoz a kincstár jogosultsága minden kétségen felül állana”⁹. A bizottság az I. székely gyalogezred ruházati pénzalapját és a huszárezred ruházati pénzalapjából a csíki, gyergyói és kászoni huszárcsaládoknak járó részt

Csíkszék közönségének, míg a II. székely gyalogezred ruházati pénzalapját és a huszárezred ruházati pénzalapja fennmaradó részét Háromszék közönségének javasolta visszaadni. Már az 1868. évi jegyzőkönyv szerzői is rátapintottak az egyik legérzékenyebb pontra: a jogosultak utóbb még sokat vitatott kérdésére, hangsúlyozva, hogy a székek közönségén nem a székek teljes lakosságát, hanem az ezredek kötelékébe tartozók összességét kell érteni. Ugyanakkor a Lóbeszerzési alap ügyében a bizottság elvetette a kormány 1861. évi rendelkezését, és az volt az álláspontja, hogy a betétek nem csak a jogosultságot igazolni tudó családok tulajdona, hanem az összes huszárcsalád egyenlő jogosultságú közös vagyona – a kifizetéseket illetően pedig nem a pénzösszegek egyéni kiosztását, hanem az együttes visszaadást javasolták. A jegyzőkönyvbe foglaltakat az Andrássy-kormány magáévátette, és 1869. január 23-án felterjesztette az uralkodóhoz jóváhagyás végett, aki február 16-án „legkegyelmesebb elhatározásával” a határörvagyon visszaadását elrendelte.¹⁰ Orbán Balázs így összegezte a rendelkezés jelentőségét: „ezen, egy egész századon át bonyolított ügy a legüdvösebb módon lett megoldva, olyanképpen, hogy annak századokra kiható üdvös eredményei lesznek, mert azáltal a székely népnek nem csak igazság lett szolgáltatva, hanem egyszermind alkalom nyitott arra is, hogy úgy anyagi kiemelkedését, mint szellemi fejlesztését eszközölhesse, s útját állja az újabb időben ijesztő mérvben felmerült közelszegényedésnek és kivándorlásnak, mely ellen az állítandó ipartanodák kétségtelenül a leghatékonyabban fognak működni”¹¹.

Atulajdonjog kérdése

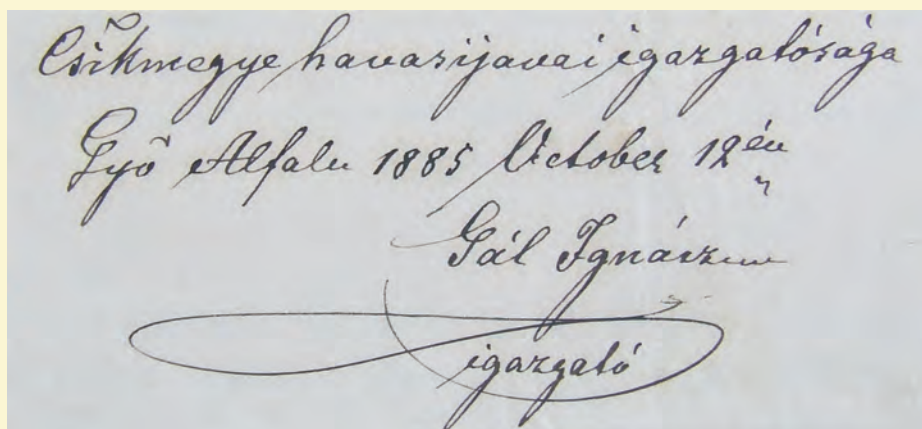
Függetlenül attól, hogy az 1851-ben elkobzott határörvagyon eredetileg az I. székely gyalogezred, illetve az I. székely huszárezred csíki századainak kötelékébe tartozó családok tulajdona volt, az

Az igazgatótanács elnökének bélyegzőlenyomata 1919-ből

1869. évi legkegyelmesebb elhatározás „Csíkszék közönségének” rendelte azt visszaszolgáltatni, „azon közhasznú célokra és feltételek mellett, melyek... a székely nemzet jólétét képesek előmozdítani...”¹².

A Magánjavak 1897. évi (1901-ben jóváhagyott) alapszabálya Ferenc József király határozata nyomán úgy fogalmaz, hogy a vagyon „Csík vármegye közönségének magántulajdonát képezi”, amelyet egy, az alispán elnöklete alatt álló igazgatótanács kezel, s ennek hivatalból tagja a vármegyei főjegyző s a megyei tisztügyész, az igazgatótanács fölött álló fórum pedig a törvényhatósági közgyűlés. Az 1909. évi (de csak 1918 végén jóváhagyott, és ezért a román állam által hatályosnak el nem ismert) új alapszabály számos változást hozott a tulajdonjog és a vagyonkezelés tekintetében is. Eszerint a „Csík vármegye magánjavai” név alatt ismert vagyonkomplexum tulajdonosa nem „Csík vármegye közönsége”, hanem a vagyon „a csík-vármegyei volt határőrezredek alkotott községek székely lakosságáé”. Az 5. paragrafusban kimondta, hogy az ennek kezelésére megjelölt legfontosabb szerv nem a törvényhatósági közgyűlés, hanem a törvényhatósági közgyűlés azon tagjai, akik a vagyonhoz jogosultak, mely közgyűlés tagjainak névsorát a mindenkor törvényhatósági közgyűlési névsor alapján maga az igazgatótanács állítja össze. Az új alapszabály a 8. paragrafusban felsorolta a vármegye székely községeit, kihagyva ezek közül Bélbor, Békás, Holló, Tölgyes, Vasláb, Várhegy községeket, amelyek 1848 után alakultak, s lakosaik határörök nem voltak, s megállapította, hogy a Magánjavakhoz a felsorolt 52 községből származó „fő-, löfő- és darabont-rendű ne-

Gál Ignác, a havasi javak igazgatójának kézjegye 1885-ből

A csíkszeredai Mikó-vár régi képszlapon

mes székely családok, valamint az 1848. évben a vármegye területén tartózkodott más székely és örmény családok” jogosultak. E paragrafus három lényeges újdonságot is tartalmaz: a szövegezők bevonták a jogosultak körébe az egykori főrendű és jobbágycsaládok leszármazottait (mely családok határőrszolgálatot nem teljesítettek), illetve az örmény családokat is. A szerzők a vagyon feletti miniszteriális felügyeleti jogot csupán az alapszabály rendelkezései betartásának ellenőrzésében jelölték meg.

A visszaszerzett vagyon

A Puskás Ferenc gyergyói alkirálybíró, Gál Ignác igazgató, Nagy József gazdatiszt és Gencsi Alajos alkotta bizottság 1869 őszén átvette a csíki határőr-családokat illető 68 873 holdnyi „havasi javakat”,¹³ amellyel a Csíki Magánjavak lett Csíkszék legnagyobb földbirtokosa. A javak nagyjából a szék északkeleti részén feküdtek, kisebb részük pedig az alsíki részeken terült el. A birtokállomány 2/3-a, mintegy 52 ezer hold volt erdő, a többi legelő, kaszáló és szántó. A visszakapott vagyon része volt

továbbá néhány igen értékes lakó- és gazdasági épület, illetve 144 385 forint is, részben készpénzben, részben kötvényekben.¹⁴ A visszakapott ingatlanok közül mind méreteinél, mind rangjánál fogva kiemelkedő jelentőségű volt a csíkszeredai Mikó-vár, amely 1878 után vármegyei intézményeknek adott otthont, majd egy évtized múlva szimbolikus összegért (10 arany) a honvédség vette bérbe.¹⁵ Ugyancsak a Magánjavak kapta meg a vár közelében húzóódó Parancsnoksági épületet (ma a Megyei Kórház fül-orr-gégészeti osztálya), amelybe a Törvényszék költözött, illetve a Gazdasági Felső Népiskola épületét és a hozzá tartozó igazgatói lakást (utóbb főjegyzői lakás), amelyek 1920 után lebontásra kerültek – helyükre épült az ortodox templom, illetve a második világháború után a szovjet katonák emlékműve.

A szék területén visszakapott ingatlanok sorában említést érdemel a borszéki „Székház”, amelyet a következő évtizedekben szegény és a fürdőt orvosi előírásra igénybe vevő csíki székelyek használhattak díjtalanul, 1923 után azonban minisztériumi és erdészeti hivatalnokok kapták használatba.

Egy 1914-ben készített becslés szerint a Csíki Magánjavak vagyonállománya a háború előtt a következő értéket képviselte:¹⁹

	Művelési ág	Kiterjedés (hold)	Becsült érték (arany korona)
Havasi javak	Erdő	54 515,4	100 000 000
	Legelő	8010,4	4 800 000
	Rét		
	Szántó		
	Beltelek		
	Terméketlen	75,9	–
Havasi javak (össz.)		62 601,7	104 800 000
	Jövedelmező épületek		700 000
	Nem jövedelmező épületek		320 000
Épületek (össz.)			1 020 000
Összesen			105 820 000

A határőrezredek tisztai épületei nagyrészt értékesítésre kerültek, közülük a szépvízi kapitányi lakás maradt meg a Magánjavak tulajdonában, ezt előbb ingyen, majd minimális bérért a pénzügyőrség használta.¹⁶ Arra való hivatkozással, hogy állami célokra szükségesek, nem került visszaszolgáltatásra a csíksomlyói kapitányi lakás, a ditrói kapitányi telek és lakás, a gyergyószentmiklósi őrnagy lakás, a kozmási kapitányi telek, a Bánkfalvi huszárőrnagy lakás, holott ezeket az 1868. évi Berde-féle jegyzőkönyv szerint ingyen elvett telken, ingyenes építési anyaggal, ingyenes kézi és fuvarszámmal építették a határőr-családok, és Pál Gábor értékelése szerint a tisztai épületek közül éppen ezek voltak az értékesebbek.¹⁷

A Magánjavak jövedelme a faeladásokból és a haszonbérleti tárgyak értékesítéséből származott. A jövedelemből mindenekelőtt a birtok kezelésével járó dologi (erdősítés, új építkezések, épületfenntartás, adók, úti- és perköltségek) és személyi (igazgató, gazdatiszt, alkalmazottak fizetése, mellékjárandóságok) kiadásokat kellett fedezni, és csak a fennmaradó részt lehetett közoktatási célokra fordítani.¹⁸

Bicsok Zoltán

- Olyan területek, amelyeket „a moldova-oláh-országiak, felhasználva Erdélynek a 17. és 18. század első felében volt szerencsétlen belviszonyait, mindig beljebb foglalva jogtalanul eltulajdonítottak.” – A Román Országos Levéltár Hargita megyei kirendeltsége Csíkszeredában (a továbbiakban CsLvt), F 12 Pál Gábor iratai, 1. iratcsomó, 1.
- Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. – <http://mek.niif.hu/04800/04804/html/103.html>
- Kocsis Lajos: *A Csíki Magánjavak története 1869–1923. „A székelység boldogulásának előmozdítója”*. Csíkszereda, 2008. 42.
- Pál Gábor 1941. évi előterjesztése a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. – CsLvt, F 78 A Csíki Magánjavak iratai, 213. iratcsomó, 35.
- Uo. 5.
- Tamás Sándor: *A Csíki Magánjavak*. In: Erdélyi Múzeum, LVII. kötet (1995) 3–4. füzet. 20.
- CsLvt, F 78 A Csíki Magánjavak iratai, 213. iratcsomó, 5.
- Uo. 6.
- A miniszteri bizottság 1868. szeptember 4–16. között felvett jegyzőkönyvét idézi Kocsis: *i. m.* 31.
- CsLvt, F 78 A Csíki Magánjavak iratai, 213. iratcsomó, 37.
- Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. – <http://mek.niif.hu/04800/04804/html/103.html>
- CsLvt, F 78 A Csíki Magánjavak iratai, 213. iratcsomó, 37.
- Uo. 9.
- Uo. 10.
- Kocsis: *i. m.* 74.
- Uo. 75.
- CsLvt, F 78 A Csíki Magánjavak iratai, 213. iratcsomó, 9.
- Közli Kocsis: *i. m.* 65.
- Uo. 76.